

Akademik JANKO PLETERSKI – osemdesetletnik

Še kot študent sem z občudovanjem spremljal svoje akademske učitelje, zlasti pokojnega prof. Boga Grafenauerja, ki so ob različnih priložnostih – zborovanjih slovenskih zgodovinarjev, znanstvenih srečanjih, različnih strokovnih razpravah ali ob jubilejih vidnih posameznikov – sintetizirali dogajanja oz. celovito povzemali strokovne opuse znanstvenikov. To je v Zgodovinskem časopisu storil ob sedemdeseti obletnici današnjega jubilanta prav prof. Grafenauer. Ko sam deset let kasneje stojim pred takšno nalogo, se šele prav zavedam, kako težko je na nekaj straneh zapisati vse tisto, kar je v desetletjih ustvaril kolega in prijatelj Janko Pleterski in še težje bralcu predstaviti pomen njegovega dela – ne samo v zgodovinopisju. Pa vendar sem se lotil tega dela...

Prof. Grafenauer je svoje pisanje o Janku Pleterskem označil kot »neobičajni zapis«. Naj mi

bo dovoljeno tudi moje pisanje tako označiti. Saj se ne bom – kot bodo morda nekateri menili, da se ob taki priložnosti spodobi – spopadel z analizo njegovega strokovnega dela, kar je bilo že kar nekajkrat storjeno, pač pa bom dal zapisu nekoliko bolj kot navadno, osebno noto. S profesorjem Pleterskim imava namreč kar nekaj stičnih točk in podobnosti ter nemalokrat mi je bil strokovni vzor. To pa seveda ne pomeni, da gre pri tem za nekritično posnemanje starejšega kolega, temveč gre za spoštovanje njegovega umirjenega a odločnega, ostrega a ne žaljivega, strokovno utemeljenega a nikoli politikantskega, načelnega in ne po vetru spreminjajočega se, načina strokovnega in širšega komuniciranja.

Janko Pleterski sodi med najpomembnejše slovenske zgodovinarje. Še posebej za slovensko in jugoslovansko zgodovino 19. in 20. stoletja. O zadnjih dveh desetletjih njegovega znanstveno-strokovnega in publicističnega ustvarjanja govori bibliografija kolegice Nataše Stergar. Rodil se je 1. februarja 1923 v Mariboru, maturiral pa je v Ljubljani. Ko smo se nekoč zgodovinarji pogovarjali o njegovem vzorniku in pristnem prijatelju akademiku Franu Zwitteru, smo z leve strani poslušali tudi neupravičene kritike nanj. Očitili so mu namreč, da je bil vseskozi liberalec. Janko Pleterski je očitke zavrnil z enostavno vendar učinkovito ugotovitvijo, nad katero so se tudi kritiki zamislili. Dejal je nekako takole: »Seveda je bil liberalec, a v zgodovinskih trenutkih se je znal pravilno odločiti«. Šlo je seveda za čas druge svetovne vojne. Tudi profesor Pleterski se je znal tedaj pravilno odločiti. Zavoljo pripadnosti slovenskemu uporu proti okupatorju je bil že leta 1941 zaprt, italijanski okupator ga je leta 1942 obsodil in poslal v kaznilnico v Alessandrijo, po vrnitvi iz zapore konec leta 1943, se je poleti 1944 pridružil NOV. To je determiniralo tudi njegovo življenjsko pot v prvih letih po vojni, pa tudi kasneje. Najprej ga je vodila pot na diplomatsko šolo beograjskega ministrstva za zunanje zadeve, ki jo je končal leta 1947 in se v zunanjem ministrstvu tudi zaposlil. Tam

je bil še najbolj povezan s problematiko pogajanj za sklenitev Pogodbe o Avstriji in tudi to dejstvo je usmerjalo njegovo nadaljnje strokovno zanimanje in znanstveno-raziskovalno dejavnost. Leta 1951 se je vrnil v Ljubljano in skoraj štiri leta deloval kot novinar. Med leti 1953 in 1957 študiral zgodovino na FF in leta 1963 tu doktoriral na temo »Narodna in politična zavest na Koroškem. Narodna zavest in politična orientacija prebivalstva slovenske Koroške v letih 1848-1914«. Leta 1954 se je zaposlil na Inštitutu za narodnostna vprašanja, na oddelku, ki se je ukvarjal s položajem Slovencev v Avstriji. Tu je ostal do leta 1970, ko je prišel na Filozofska fakulteto in na njej ostal vse do upokojitve leta 1982. V tem času je bil profesor za slovensko zgodovino in zgodovino jugoslovanskih narodov 1879-1918, v letih 1979-1981 je bil dekan FF, leta 1989 je bil izvoljen za dopisnega in leta 1993 za rednega člana SAZU. Za razumevanje njegove življenjske poti pa je nujno navesti, da je bil Janko Pleterski v času »sestopa z oblasti« v letih 1986-1989 tudi član CK ZKS in v letih 1988-1990 član predsedstva SRS.

Glavno strokovno torišče Janka Pleterskega je raziskovanje narodnega vprašanja v njegovem najširšem pomenu. Zagotovo je eden najbolj subtilnih poznavalcev te problematike pri nas, cenjen tudi v tujini. Spremljal jo je tako v znanstveni teoriji, kot tudi v politični praksi. Samo o problematiki koroških Slovencev, ki se ji je zavezal že v doktorski disertaciji, je napisal več kot sedemdeset knjig, razprav in člankov. Danes je nesporno največji poznavalec teh vprašanj med slovenskimi zgodovinarji. Vsak zgodovinar, ki se želi seznaniti s to stvarjo, bi moral prebrati vsaj njegovo zadnjo knjigo o teh vprašanjih: »Avstrija in njeni Slovenci: 1945-1976«, Ljubljana 2000. Podobno kot pri koroškem/avstrijskem slovenskem narodno manjšinskem vprašanju, je tudi med največjimi poznavalci tako imenovanega jugoslovanskega gibanja pri Slovencih in njihovega odnosa do jugoslovanske države. Od srede osemdesetih let pa se je, skladno z družbeno političnim položajem v državi, vedno širše in vse bolj poglobljeno ukvarjal z jugoslovanskim in slovenskim narodnim vprašanjem in s tem povezanim odnosom do razrednega. V tem pogledu je, kljub novim dognanjem in kritikam, še vedno temeljno delo za razumevanje teh vsebin njegova monografija iz daljnega leta 1971 »Prva odločitev Slovencev za Jugoslavijo«, Ljubljana 1971. Zagotovo pa pomeni pomembno prelomnico v njegovem zadevnem proučevanju knjiga »Nacije, Jugoslavija, revolucija«, ki je v srbohrvaškem jeziku izšla leta 1985, kasneje pa še v slovenščini in makedonščini. Z njo ni požel le veliko pohval in bil nagrajen s takrat prestižno NINovo nagrado, temveč je bil deležen tudi zamer s strani velikosrbske znanstveno-politične javnosti. Čeprav je prepričan v pozitivnost izvirne jugoslovanske ideje, namreč nikakor ni nekritičen do deviantnih pojavov njene realizacije od nastanka prve Jugoslavije do njenega razpada. Kot globinskemu poznavalcu etničnih vprašanj je Pleterskemu tuja vsaka oblika nacionalizma, tudi slovenskega. Trezno postavlja zgodovinske trenutke v kraj in čas nastanka ter jih vrednoti v zgodovinski kontinuiteti. Po njegovem se zgodovina ni začela ne leta 1918, ne 1945 in ne 1991. Zato je njegovim kritikom vedno znova težko.

Znanstveni opus Janka Pleterskega je zelo obsežen, preko 400 bibliografskih enot. Je torej eden tistih slovenskih zgodovinarjev, ki na osnovi trdega arhivskega dela, pišejo zgodovino. Vsaka njegova interpretacija zgodovinskega dogajanja temelji na analizi govornice virov in ne na všečnosti. Jezik, v katerem nagovarja bralca je včasih zahteven, a razumljiv. Iz njegovih del veje širina, za katero sodim, da ne izhaja samo iz znanstvene erudicije, temveč si jo je pridobil tudi v času novinarstva, ter govornica, ki jo zgodovinar obvlada le, če upošteva dognanja zapisana v literaturi drugih sorodnih strok – sociologije, politologije, ekonomije... Interdisciplinarnost v delu zgodovinarja in zgodovino kot najširšo družboslovno znanost dojema, tako se vsaj spominjam njegovih besed izpred desetletij, kot nujnost upoštevati dognanja drugih sorodnih ved in ne kot hegemonsko obvladovanje družboslovja in humani-

stike. To zadnje ni bilo ravno tuje celo najvidnejšim predstavnikom slovenskega zgodovino-pisja.

Ne samo diplomatski začetki njegove kariere, temveč predvsem prepričanje, da je treba aktivno delovati za spreminjanje stvarnosti ter spoznanja iz zgodovine slovenskega naroda, so ga v prelomni drugi polovici osemdesetih let, pripeljala v sam vrh takratne slovenske politike. Tudi njegova zasluga je torej, da je prišlo do »sestopa z oblasti«, ki je Sloveniji prihranil marsikatero hudo zgodovinsko izkušnjo. Janko Pleterski je verjel v izvirno jugoslovansko idejo, toda pri tem ni nikoli pozabljal ali potiskal ob stran slovenskih interesov. Ko je v burnih časih propada jugoslovanske državne tvorbe in porajanja nove, samostojne Slovenije javno opozarjal, da demokracija in samostojnost sami po sebi še ne bosta prinesli tudi spremenjene politike sosednjih držav do Slovenije in Slovencev, so ga proglasili malodane za sovražnika slovenske države št. 1. Toda kaj kmalu se je pokazalo, da je imel prav. Zgodovinarji sicer ne moremo napovedovati bodočnosti, lahko pa iz zgodovinskih izkušenj predvidevamo, kako se bodo stvari razvijale. In pričakala nas je le nekoliko omiljena italijanska in avstrijska politika do Slovencev, kot smo jo poznali iz zgodovine. Morda bo dočakal, da mu bo kdo od tedanjih kritikov celo priznal, da je imel prav.

Ne vem, ali lahko zapišem, da se je naš jubilar v zadnjem času vrnil k svojemu najljubšemu času ob koncu devetnajstega stoletja in okoli prve svetovne vojne. O tem govori objava obsežne, 500 strani dolge knjige »Dr. Ivan Šušteršič, 1863–1925: pot prvaka slovenskega političnega katolicizma«, Ljubljana 1998. Tudi ta knjiga je tako kot vse njegove druge močno odmevala v slovenskem znanstvenem prostoru. Mlajši kolegi so jo sprejeli s kritikami in pohvalami. Toda njegovega dela ni še nihče presegel. Morda pa moja prej zapisana trditev sploh ne drži. Le pet let prej je namreč Janko Pleterski izdal knjigo s pomenljivim imenom »Senca Ajdovskega gradca: o slovenskih izbirah v razklani Evropi«, Ljubljana 1993, dve leti kasneje pa že omenjeno knjigo »Avstrija in njeni Slovenci 1945–1976«. Torej je tudi v zadnjih letih ostal zvest svojemu človeškemu in znanstvenemu habitusu vsestransko angažiranega slovenskega izobraženca – zgodovinarja. Ni se odrekel nobenemu svojih znanstvenih interesov in ploden je, kakor vedno. Ni razloga, da ne bi verjel, da bo tudi poslej tako.

Prof. Janko Pleterski ni bil nikoli moj profesor. Z novinarstvom je glavno poklicno zaključil že kmalu po mojem rojstvu in desetletja prej preden sem v tem poklicu nekaj let deloval tudi sam, z Inštituta na narodnostna vprašanja je odšel, dobro leto pred tem, ko sem tja prišel sam. Bil je dekan FF ko sem leta 1980 na fakulteto prišel kot docent. In vendar gre za človeka in zgodovinarja, od katerega sem se veliko naučil. Ne samo iz njegovih del.

Kljub njegovi zanimivi in razgibani življenjski poti je Janko Pleterski zame v prvi vrsti vrhunski strokovnjak – zgodovinar. Raziskovalec slovenske in komparativno jugoslovanske ter širše evropske preteklosti. Eden tistih v slovenskem zgodovino-pisju, ki, kot je zapisal prof. Grafenauer pred desetimi leti, ve, »da zgodovina (kot priroda) »ne dela preskokov« (non facit saltus)«. Zaveda se pomembnosti zgodovine in zgodovinarjev za sedanost ter s svojo širino, daje v zgodovino-pisju mesto dognanjem tudi drugih ved. Ostaja to, kar je bil, zvest svoji preteklosti ter obenem dojemljiv in razumevajoč za vse kvalitetno novo.

V pričakovanju njegovih novih del mu ob jubileju želim še mnogo uspešnih let.

Dušan Nećak